

گردشگری مذهبی، الگوی ایرانی-اسلامی در توسعه گردشگری پایدار شهری (نمونه موردی: شهر آران و بیدگل)

اصغر مولائی^۱ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

Religious Tourism, Iranian-Islamic Pattern for sustainable urban development
(Case Study: Aran-o- Bidgol city)

Asghar Molaei

Assistance Professor at Islamic art Tabriz University, A.molaei@tabriziau.ac.ir

Abstract:

Religious places as attraction destination for urban, religion and national tourism and journeys that is Iranian Islamic pattern in improvement cities and religions. Also sustainable urban development approach, emphasis on usage cultural, social, economic and physical contexts. Imamzadegan Shrine are such as main attractive religious tourism in Iranian cities that usually have different spaces and attractions. Aran va Bidgol is a religious city that has cultural and social contexts via three Imamzadeh Shrine specially Imamzadeh Helal-ebn-e-Ali. The aim of this paper is explanation important of religious tourism as Iranian Islamic pattern approaching sustainable urban development for religious cities such as Aran va Bidgol city. This research is used the analytical and historical research method with qualitative approach and is done documental studies, citizen's cognitive map extraction techniques. Aran va Bidgol city with different Imamzadeh shrines, such as Imamzadeh Helal-ebn-e-Ali, Imamzadeh Hashem, Imamzadeh Ghasem that can be planned as destination for religious tourists. This approach is needs for infrastructures, utilities, services and other tourism Essentials.

Key words: Religion Tourism, Iranian Islamic pattern, Sustainable Urban Development, Imamzadeh Shrine, Aran va Bidgol city, Imamzadeh Helal-ebn-e-Ali.

چکیده

اماکن مذهبی به عنوان جاذبه های برای سفرها و گردشها در مقیاسهای شهری و فراشهری هستند که الگوی ایرانی-اسلامی در پیشرفت شهرها و مناطق ایران محسوب میشوند. در نگرش توسعه پایدار شهری نیز، بر بهره گیری از زمینه های موجود شهرها در راستای ارتقای ابعاد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن شهر تاکید میشود. امامزاده ها میتوانند به عنوان یکی از این زمینه های ارزشمند، جاذبه های برای گردشگران باشند. که از این رهگذر با ورود گردشگران مذهبی بر همگونی اجتماعی نیز تاکید شده و هویت اجتماعی شهر تقویت میشود. برخی شهرهای ایران همچون آران و بیدگل با برخورداری از زمینه فرهنگی و اجتماعی مذهبی و امامزاده های متعدد نیازمند چنین رویکردی میباشند. هدف این مقاله تبیین اهمیت گردشگری مذهبی به عنوان الگوی ایرانی اسلامی در راستای توسعه پایدار شهری برای شهرهای خاصی همچون شهر آران و بیدگل و مطالعه راهکارهای کاربردی برای تقویت این رویکرد میباشد. در این مقاله از روش تحقیق تحلیلی توصیفی و تاریخی با رویکرد کیفی و با شیوه های مطالعات میدانی، استخراج تصویر ذهنی شهروندان و مطالعه کتابخانه ای استفاده شده است. شهر آران و بیدگل با داشتن امامزاده های متعددی همچون امامزاده هلال بن علی، امامزاده هاشم و امامزاده قاسم که زائرانی از شهرها و مناطق مختلف کشور دارند میتواند به عنوان پایگاهی برای گردشگری مذهبی برنامه ریزی شود. چنین رویکردی نیازمند برنامه ریزی برای معرفی، ارائه خدمات، تاسیسات و تجهیزات مورد نیاز بویژه مجموعه های اقامتگاهی، طراحی و توسعه زمینهای امامزاده ها خواهد بود.

واژگان کلیدی: گردشگری مذهبی، الگوی ایرانی اسلامی، توسعه شهری پایدار، بقاع متبرکه، شهر آران و بیدگل، امامزاده هلال بن علی.

۱- مقدمه

جستجوی الگوی ایرانی-اسلامی برای ابعاد مختلف پیشرفت و تعالی سرزمین یکی از ضرورتهای کشور ایران میباشد. این امر در حوزه گردشگری، تفریح و فراغت نیازمند الگویی بومی، برخاسته از متن میانی دینی و سازگار با آموزه‌های اسلامی است که انسان و جامعه را بسوی سعادت و تعالی رهنمون سازد. توسعه پایدار نیز مجموعه نگرشهایی را دربر میگیرد که تحقق توسعه را در گروی بومی شدن آن میدانند و بر این باور است که با بومی شدن توسعه فراگردها و دریافتهای توسعه پایدار به سرانجام میرسد. با این تعریف فرهنگ در شمار اصلیت‌ترین زمینه‌های شرایط و محیط بومی تلقی میشود و با همپن رویکرد، بخش مهمی از مباحث جهانی توسعه به سیاستهای فرهنگی توسعه اختصاص یافته است. در برنامه‌ریزی فضایی و توسعه پایدار شهری آن دسته از آثار تاریخی و فرهنگی نقش تعیین کننده دارند که به مکانها و فضاها وابسته‌اند در واقع پیوستاری از زمان-مکان محسوب میشوند.

در این راستا، مروری بر وضعیت گردشگری در ایران و جامعه ایرانی حاکی از آن است که بخش قابل توجهی از جامعه علاقمند به سفر به مکانهای مذهبی بویژه حرم امامزادگان و بقاع متبرکه هستند که در اغلب موارد باستثنای شهرهای مذهبی مشهد و قم، سایر بقاع متبرکه از زیرساختهای لازم برای امر گردشگری برخوردار نیستند. هم چنین بخش قابل توجهی از جامعه ایرانی نیز به سمت جاذبههای گردشگری خارجی متمایل شده‌اند که وضعیت نامطلوب گردشگری را با چشم انداز ایرانی-اسلامی نشان میدهد. در این راستا توجه و تاکید بر گردشگری مذهبی میتواند راهبردی موثر و کارا در بلندمدت و میان مدت بوده و به حل بسیاری از مسائل اجتماعی، و فرهنگی کمک نماید.

نگاه معناگرایانه به فضا، شهر و محیط زندگی مستلزم جستجوی مکانهای معنوی، رویدادها و ردپاهای معنوی در گذر زمان و مکان است. هجرت امام رضا(ع) به سرزمین ایران در دوره حکومت مامون عباسی،

یکی از زمینههای معنوی و ردپای اهل بیت در شهرها و مناطق ایران است که فرصتی ارزشمند برای تقویت معنویت در کشور است. این رویداد عظیم مذهبی که با برکات معنوی بسیاری از قبیل قدمگاهها، راهنمایی و ارشاد شیعیان، و ایجاد حلقه توسل ارادتمندان و دردمندان به حقیقت همراه بوده است، این هجرت که از طریق مسیری از مدینه تا مرو و از جنوبغربی ایران تا شمال-شرقی (مناطق خوزستان، یاسوج و اقلید، یزد و خراسان) را شامل میشود، مسیری معنوی، آیینی و گردشگری جذابی را ارائه مینماید که معانی بسیاری را در خود نهفته دارد. بازآفرینی و احیاء این مسیر معنوی و گردشگری مذهبی، نیازمند هنرها، حرفهها و دانشهای کارآمد، نگرش برنامه‌ریزانه و طراحانه معناگرایی است تا گرد و غبار و تحولات زمان و مکان را از چهره این مسیر بزدايد و آن را مهيای استفاده علاقمندان و به زائران و گردشگران مذهبی ارائه نماید (مولائی و پیربابایی، ۱۳۹۵: ۱۰۳).

ارتقای پایداری سکونتگاهها با استفاده از زمینهها و سرمایههای بومی بویژه سرمایههای فرهنگی، محیطی و فضاهای معماری ارزشمند مانند مراکز امامزادهها و زیارتگاهها میتواند رویکردی کارا و پاسخده فرض شود. در حال حاضر ایران دارای شهرهای مذهبی متعددی همچون مشهد، قم، شهرری و ... است که برخی از آنها از رویکرد حاضر تا حدودی بهره‌مند بوده و برخی همچون، آران و بیدگل با وجود زائران و گردشگران مذهبی از نتایج بالقوه این رویکرد کم بهره‌مند. کمبود زیرساختهای گردشگری همچون مراکز اقامتی و رفاهی در کنار مجموعههای مذهبی گردشگری نیازمند احیاء و توسعه مساله پیشروی این شهرها به شمار میروند. مهیا نبودن شهر برای گردشگران در ابعاد مختلف محیطی، رفاهی بازنگری در برنامهها و طرحهای توسعه شهرهای مذهبی را میطلبد.

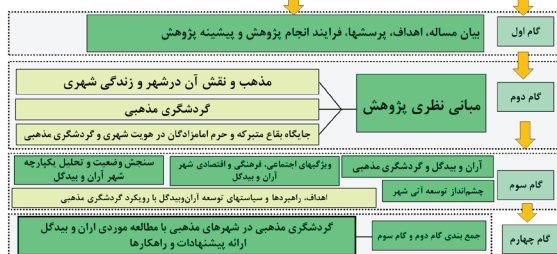
بنابراین پرسش اصلی این تحقیق عبارت است از اینکه گردشگری مذهبی در شهرهای ایران با چه مسائل، الگوها، راهبردها و سیاستهایی روبرو میباشد؟ مقاله حاضر با روش تحقیق تحلیلی و پژوهش موردی با

خواهد بود. پرستش رکن هستیاست. سبب اتصال خالق و مخلوق، علت ارتباط فرع با اصل و دلیل پیوست ناقص به کامل است. هیچگاه و هیچجا از معبود بینیاز و از پرستش بیگانه و از پرستنده خالی و از پرستشگاه تهی نبودهاند (جواهری، ۱۳۸۵). و این امر دلیلی بر اهمیت فضاهای مذهبی میباشد. شاید مهمترین مکان مذهبی در کل عالم از آغاز هبوط آدم بر زمین، بنای کعبه و مجموعه مسجدالحرام باشد. «همانا اولین خانهای که برای مردم و عبادت آنها قرار داده شد سرزمین مکه است که پربرکت و مایه هدایت جهانیان است» (سوره بقره آیه ۳۸). مسجد در صدر اسلام مرکز فرماندهی، محل قضاوت، سیاست و میعادگاه تجمع و تصمیمات بود و این سنت در زمان خلفا و امیرالمومنین نیز ادامه داشت. زیرا اسلام دین جامع دنیا و آخرت است و حاکم بر دنیا باید دین و خدا باشد. امام خمینی نیز مسجد را مرکز و کانون میداند: «مسجدالحرام و مساجد در زمان پیغمبر اکرم مرکز جنگها و سیاستها و مرکز امور اجتماعی و سیاسی بوده ... از مسجد شروع کنید این امور را ... مسجد در هر شهر و دیاری مرکز تجمع مسلمین و تلاقی افکار و عقاید آنها بوده و نیز به همین سبب بود که تعلیمات پیامبر اسلام و خلفا غالبا در مسجد مدینه صورت میگرفت و همین سنت تا چند قرن باقی بود. در قرون نخست هر نوع تجمع سالمی در مسجد صورت میگرفت. درهای مسجد شب و روز باز بود. مردم عادی پس از ادای نماز ساعاتی برای ملاقات با دوستان، کسب اطلاعات و پرداختن به اخبار نو در محوطه مسجد باقی میماندند. و صرفا یک مکان مذهبی به طور مصطلح نبود، بلکه در آن فعالیتهای فرهنگی و اجتماعی نیز صورت میگرفت (جواهری، ۱۳۸۵).

فضاهای مذهبی در سفرنامههای سیاحان اروپایی در دورههای صفویه و قاجاریه نیز مهم و با اهمیت بوده- اند. دوران صفوی، اوج رونق سفر سیاحان و جهانگردان به ایران است و جهشی که در این دوران صورت گرفت، موجب شد سیاحت اروپاییان به ایران مورد توجه قرار گیرد و در ادوار بعد به اوج خود برسد. بطوریکه اکثر

تکنیکهای مطالعه میدانی، تکنیک تحلیل سوات، عکاسی، مصاحبه و توزیع پرسشنامه انجام شده است. فرض اولیه بر این است که با توجه به شهرت مذهبی شهر و قابلیتهای موجود در نمونه موردی، شهر آران و بیدگل، میتوان به توسعه پایدار شهر با راهبرد گردشگری مذهبی پرداخت. نتایج اولیه تحقیق نشان میدهد که توسعه شهرهای مذهبی با رویکرد گردشگری مذهبی میتواند به پایداری اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و محیطی این شهرها منجر شود. در شهر آران و بیدگل با امامزادههای متعدد، احیاء و توسعه این مراکز و ایجاد زیرساختهای گردشگری مانند مراکز اقامتی و رفاهی می- تواند به پایداری این شهر کمک نماید. نمودار شکل شماره ۱ فرایند انجام پژوهش را نشان میدهد:

گردشگری مذهبی، الگوی ایرانی-اسلامی در توسعه پایدار شهری (نمونه موردی: شهر آران و بیدگل)

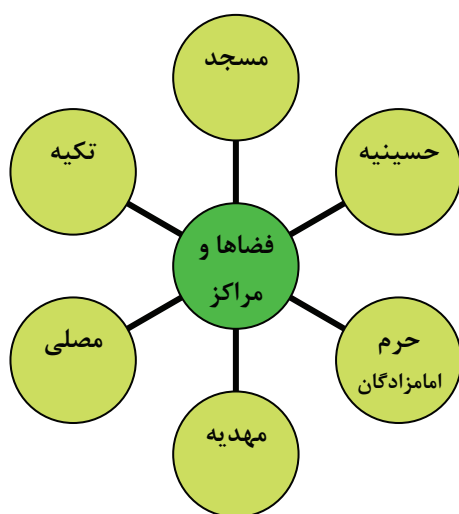
شکل ۱- فرایند انجام پژوهش (ماخذ: نگارنده)

۲- مذهب و نقش آن بر شهر و زندگی شهری

از نظر میرچاد الیاده، مکانهای مقدس فناپذیرند و به عنوان سمبلی از جاودانگی جامعه دینی شناخته می- شوند. وی اماکن مذهبی را محورهای جهان مینامد چرا که آن مکان از زوایه نگاه زائر به منزله مرکز جهان اوست. فضاهای مذهبی به مکانی برای رویدادهای مذهبی برخاسته از اعتقادات دینی و سنتی هستند که از نگاهی واقعگرایانه در زندگی معاصر شهرهای شیعی از دیرباز حضور داشتهاند.

یکی از مهمترین گرایشهای فطری انسان، حس عشق و پرستش میباشد (مطهری، ۱۳۸۰). هر آنچه بود، هر آنچه هست و هر آنچه خواهد بود با پرستش بوده و

1 - SWOT

شکل ۲- گونه‌شناسی فضاها و مراکز مذهبی در شهرهای ایرانی-شیعی (ماخذ: نگارنده)

به‌طور کلی بناهای دوره اسلامی را می‌توان در دو گروه عمده تقسیم نمود: ۱) بناهای مذهبی شامل مساجد، آرامگاه‌ها، مدارس، حسینیه‌ها، تکایا و مصلی-ها (ب) بناهای غیرمذهبی شامل پل‌ها، کاخ‌ها، کاروانسراها، حمام‌ها، بازارها و مساجد مهمترین بناهای مذهبی هر شهر و روستا هستند که همواره نقش مهمی در زندگی مسلمانان داشته‌اند. اهمیت مساجد در شهرها به‌حدی بود که اگر شهری مسجد جامع یا آدینه نداشت، اهمیت شهری هم نداشت (کیانی، ۱۳۸۱: ۸). نزد مسلمانان فضاهای مذهبی از نظر قداست به چند گروه تقسیم می‌شوند: الف) حرم و یا مرقد های امامان و یا منسوبین آنها؛ ب) حرم و یا مرقد غیر امامزادگان؛ ج) مساجد و مصلی‌ها د) تکایا و حسینیه‌ها (علی‌آبادی، ۱۳۹۰). در فرهنگ عمید معنی تکیه و حسینیه هر دو یکی بشمار رفته اند و تکیه در لغتنامه دهخدا پشت به چیزی گذاشتن معنا شده و معنای مجاز یاش اعتماد است. با توجه باینکه در فضاهای گروه (الف، ب و ج) اصل کلی برای انجام مراسم زیارت همراه با تلاوت قرآن و کتاب دعا و ادای نماز است و غیر مسلمانان حق ورود به آنرا ندارند ولیکن در تکایا و حسینیه اصل بر انجام مراسم مذهبی مخصوصا مراسم ایام محرم میباشد و غیر مسلمانان نیز در این مراسم شرکت میکنند. وجود

سفرنامه‌هایی که درباره ایران نوشته شده مربوط به دوران صفویه و بعد از آن است (دانش‌پژوه، ۱۳۸۵: ۳۶-۳۸). انگلبرت کمپر سیاح آلمانی که در سال ۱۶۸۳ م، در زمان شاه سلیمان صفوی، به ایران سفر کرده است مشاهدات خود را اینگونه بیان میکند: «مقابر یا بقاع متبرکه از نظر تقدس و طرز ساختمان با مساجد چشم و همچشمی برخاسته‌اند. حالت احترام‌آور تعظیم ایرانیان برای چنین مقبره‌هایی حیرت‌آور است ... (کمپر، ۱۳۶۳: ۱۳۳). ایرانیان از قبور امامزاده‌ها که در دوران صفویه به بهترین وجه تجدید ساختمان و تزیین شده، مراقبت کرده‌اند. این امامزاده‌ها از طریق وقف مزارع، دهات و گرمابه‌ها از عواید بسیاری بهره‌مند می‌شدند، این عواید خرج نگهداری ساختمانها، تهیه روغن چراغها، تامین معاش متولیان و قاریان می‌شده است (کمپر، ۱۳۶۳: ۱۲۴). اغلب بقاع متبرکه و فضاهای مختلف آن به عنوان گنجینه‌های هنر و معماری ایرانی-اسلامی تلقی می‌شوند. همین امر بیانگر اعتبار و ارزش اجتماعی امامزادگان در نزد عموم جامعه و اهل فن و هنر است. از نظر سیاحان و مستشرقان، هنرهای بکار رفته و آثار ایجاد شده، یکی از بهترین نمونه‌های هنر و معماری محسوب می‌شوند (ابن‌طوطه، ۱۳۷۶: ۴۰۷/۱) و (هیل، ۱۳۶۸: ۸۴).

گونه‌شناسی فضاها و مراکز مذهبی در شهرها و مناطق مختلف اسلامی می‌تواند متفاوت باشد. به‌عنوان مثال گرامیداشت واقعه عاشورا و عزاداری برای حضرت امام حسین (ع) در شهرهای هندی در مکانهایی به-نام عاشوراخانه انجام می‌شود. و یا در شهرهای اهل تسنن، حسینیه و تکیه و مهدیه وجود ندارد. بناها، فضاها و مراکز مذهبی در شهرهای ایرانی-شیعی را می‌توان در شش دسته طبقه‌بندی نمود: الف) مساجد ب) حسینیه ج) تکیه د) حرم امامزادگان ن) مصلی ه) مهدیه.

۱- عاشوراخانه مکانهایی در شهرهای هندی برای عزاداری امام حسین(ع) است.

و هم در کلام و سنت بهطور مکرر بیان شده است:

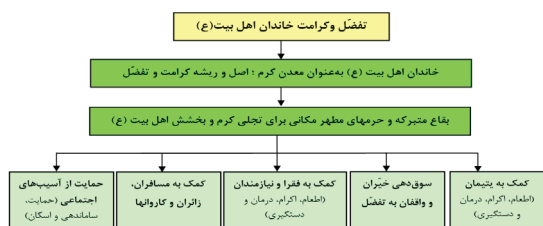
۳- مبانی اعتقادی زیارت اهل بیت (ع)

کرم و بخشش اهل بیت(ع) در قرآن نیز اشاره شده است. خداوند در سوره «هل اتی» که در شان اهل بیت (ع) نازل گردید میفرماید: «إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا» (این پاداش شماست و از کوششتان سپاسگزاری شده است). خداوند در این آیه شریفه از بخشش و کرم خانواده امام علی(ع) در اتمام مسکین در عین روزهدار بودن و گرسنگی خویش، تشکر مینماید.

از امام باقر (ع) روایت شده است که میفرمود: چهار چیز در هر کس باشد خداوند متعال برای او خانه‌ای در بهشت بنا می‌کند: کسی که به یتیمی پناه دهد، به ضعیفی رحم کند، با پدر و مادرش مهربان باشد و با برده و زیردست خود مدارا کند.

بنابراین **تفضل و کرامت** یکی از ویژگیهای اصلی خاندان اهل بیت(ع) و امامان و امامزادگان است. این اصل در قالب جود و بخشش، کمک به یتیمان، نیازمندان و مستمندان و فقرا و در راهمندگان تجلی می‌یافته است. بنابراین توسعه، و برنامه‌ریزی و طراحی بقاع متبرکه و حریمهای مطهر آن بزرگواران نیز باید محلی برای تجلی این مهم باشد. ارتقای کارکردهای حرم به عنوان مجموعه‌های چندمنظوره با کانونیت زیارت و عبادت، به همراه مراکز کمک به نیازمندان، یتیمان و فقرا، **راهبردی کارآمد در توسعه بقاع متبرکه** است. این راهبرد، با توجه به مقیاس عملکردی حرم، نیازهای شهر و محیط پیرامون و ... میتواند در قالب زائرسرا، موسسه خیریه، مراکز نگهداری از ایتام، مرکز حمایت از آسیبهای اجتماعی و ... محقق شود. این قبیل نیازها و مسائل که در جامعه معاصر به اشکال مختلف وجود دارد، میتواند با پیشگامی بقاع متبرکه یا همکاری با نهادهای مسئول و یا هدایت واقفین و خیران به اصل تفضل و کرامت تجلی یابد. امر تفضل و کرامت بقاع متبرکه را میتوان در آسیبهای اجتماعی که امروزه گریبانگیر جامعه شده است میتواند در قالب حمایت از

یتیمان و کودکان کار و خیابان، حمایت از زنان آسیب دیده اجتماعی و حمایت از افراد بیخانمان، محقق نمود.

شکل ۶- نمودار تجلی اصل تفضل و تکریم در بقاع متبرکه و حریمهای مطهر

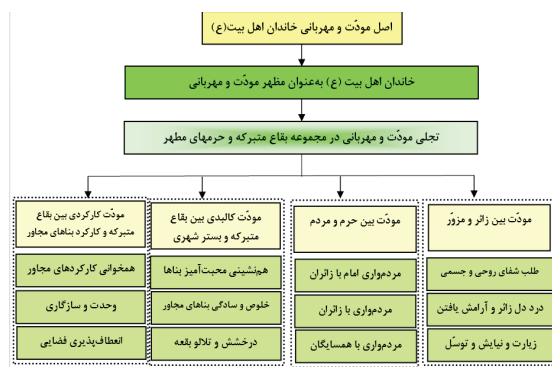
مودت و مهربانی (خاندان اهل بیت(ع) و بقاع متبرکه به عنوان مطهر مودت و مهربانی)

مودت خاندان رسالت یکی از راههایی است که انسان را به رضایت خداوند رهنمون می‌شود. **مودت** کلمه‌ای عربی به معنای دوست داشتن و اصطلاحی برگرفته از آیه مودت است که بنابر این آیه و روایاتی از جمله حدیث باب حطه و نیز سیره پیامبر اکرم(ص) مودت اهل بیت(ع) واجب شمرده می‌شود. در آیه مودت دوستی خویشاوندان پیامبر(ص) (خویشاوندان) آن حضرت معرفی شده است. مقصود از قربی (خویشاوندان) در این آیه همان کسانی‌اند که آیه تطهیر در مورد آنان نازل شده است^۱. مهربانی و رابطه محبت‌آمیز بین خاندان اهل بیت(ع) و سایرین زبائز در طول تاریخ اسلام بوده است. مودت و مهربانی امامان و امامزادگان میتواند در حرم مطهر ایشان نیز متجلی شود. امری که در طول تاریخ در حریمهای متعددی به شکلهای گوناگون تجلی یافته است. نموده‌های این تجلی در بقاع متبرکه عبارتند از: ۱- رابطه محبت‌آمیز بین امام (یا امامزاده) و زائرین ۲- رابطه محبت‌آمیز بین خادمین و مسئولین و زائرین در ورود، حضور و بدرقه افراد ۳- رابطه مودت‌آمیز بین بقعه متبرکه و بناها و فضاهای پیرامون و همنشینی مهربانانه جمیع بناها و فضاهای و بقعه شریف ۴- رابطه مودت‌آمیز بین کارکرد بقعه متبرکه و کارکرد بناها و فضاهای پیرامون.

اجرای هنرهای نمایشی، بازدیدهای فستیوالی از آثار تاریخی و یادبودها، تورهای آموزشی، موزهها، میراثهای طبیعی و فستیوالهای مذهبی باشد.

گردشگری و گذران اوقات فراغت به شیوهای جدید، پدیدههای پیامدی و همزمان جز جدایی ناپذیر جامعهی صنعتی و حلقهای مهم در باز تولید آن است (مؤمنی، ۱۵). زیارت و گردشگری مذهبی که ریشه در باورها و اعتقادهای دینی - مذهبی دارد، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکلگیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم انداز فرهنگی است. در میان گردشگران مذهبی با دو گروه مواجه هستیم: یکی زائران، کسانی که انگیزی آنها از مسافرت، فقط انجام امور مذهبی است و زمان و مدت اقامت آنها، تابع اوقات فراغت نیست و دیگری، گردشگران مذهبی که ضمن انجام زیارت و شرکت در مراسم مذهبی از مکان های دیگر گردشگری (اعم از مذهبی و غیر زیارتی) نیز دیدن میکنند و یا به عبارتی دیگر، اهداف مسافرت آنها چند منظوره با اولویت زیارت است. با این وجود امروزه گردشگری مذهبی با همهی اجزاء و گونههای مختلف آن، به سبب ویژگی های ساختاری و کارکردی خاص، توانسته خود را در متن گردشگری جهانی جای دهد، به طوری که حوزه نفوذ آن سراسر جهان را فرا گرفته است (Nolan, ۱۹۸۹: ۱۱/ Santos, ۲۰۰۴: ۸).

به هر حال پیدایش حیات، شکل گیری، رشد و توسعهی شهرهای مذهبی، محصول ارتباط متقابل و پیامدهای فضایی جهان بینی با محیط است. در این نوع گردشگری، مکانهای زیارتی و مراسم و شعائر مذهبی مدنظر توریستها قرار میگیرد، مانند زیارت کعبه، اورشلیم و مشهد. زیارت از ویژگیهای معمول مذاهب قومی و ادیان جهانی است. سفر به اماکن زیارتی اغلب حرکت دسته جمعی تعداد کثیری از زائران را به آن مناطق در پی دارد. این امر بویژه برای پیروان دین اسلام، هندو و مسیحیت حایز اهمیت است. بنابراین چنین مکانهایی که به دور از محل سکونت

شکل ۷- نمودار تجلی اصل مودت و مهربانی در بقاع متبرکه و حریمهای مطهر

۴- گردشگری مذهبی

جهانگردی با انگیزههای گوناگونی صورت میگیرد. برخی از این انگیزهها به فرهنگ و آیینهای مربوط به آن مرتبط میگردد. از اینرو توریسم فرهنگی، توریسم اجتماعی و توریسم مذهبی دارای انگیزههای مشترکی هستند. فرهنگ جاذبه اصلی گردشگری است. بدون فرهنگ که تفاوتها را ایجاد میکند، همه جاها شبیه به هم به نظر میرسند. گردشگری مذهبی یکی از قدیمی ترین و پررونق ترین گردشگریهای گذشته و حال حاضر در سراسر جهان است که قدمت آن به فرهنگ دینی می رسد. اگر نگاهی به تاریخ گذشته در زمینه ی سفرها و گردش های مذهبی داشته باشیم به گردش های مذهبی چون مراسم مقدس یونانیان باستان در معابد آپلون و ...، سفرهای مصریان برای دیدار از فراغنه و... (دورانت، ۱۳۷۰: ۲۰۵). ایرانیان باستان به معبد آنهایتا در کنگاور و ... و نظایر آن بر می خوریم که هر یک به گونه ای، قدمت و رواج این شکل از گردشگری را در میان ملل مختلف نشان میدهند.

توریسم فرهنگی به آن بخش از گردشگری اطلاق میشود که به جاذبههای فرهنگی و تاریخی توجه می- شود. گردشگری میتواند برای حفظ و تجدید حیات فعالیتهای مختلف فرهنگی اثرات مثبتی داشته باشد. توریسم فرهنگی به عنوان نمونه میتواند در بر گیرنده

پیروان آن دین قرار دارند، به عنوان ایجاد کننده یک جریان جهانگردی می باشند که انگیزه اصلی آن انگیزه دینی است (قادر و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۷-۸۸). به اعتقاد راپوپورت هویت شهرها ریشه در فرهنگ مردم آنها دارد و معتقد است که عامل فرهنگی به ویژه اعتقادات مذهبی مردم، اساس ایجاد زیستگاه‌های انسانی بوده است و اساس عمل نظم‌دهی به سکونت‌گاه‌ها را مذهب می‌داند که غالباً به شیوه‌ای نمادگرایانه صورت می‌گرفته است (راپوپورت، ۱۳۶۶: ۱۹).

در گردشگری مذهبی، اماکن مذهبی بویژه بناها و مجموعه‌های آرامگاهی و نیایشی از جایگاه و جذابیتی ویژه برخوردارند. در سرزمین ایران بیشترین نوع ساختمان‌هایی که از قدیم به یادگار مانده‌اند بناهایی هستند که از لحاظ اعتقادات و سنن ملی و مذهبی برای جامعه با ارزش بوده‌اند و به این لحاظ در طول زمان در مرمت و نگهداری آنها کوشش شده است. این نوع مکان‌ها اغلب نام‌هایی مذهبی یا آیینی دارند. همانطور که انسان امروزی باورهای اسطوره‌ای را به اعتبار آنکه شکلی از خودآگاهی اجتماعی در تاریخ بوده‌اند گرامی می‌دارد، خود شیء یا مکان اسطوره‌ای هم به عنوان یک پدیده فرهنگی دوران قدیم باید در متن یک صحنه فرهنگی امروزی قرار داده شده و از آن طریق معرفی گردد تا بتواند علاوه بر بعد اعتقادی و زیارتی از نظر تبادل پیام فرهنگی با ذهن انسان امروزی ارتباط برقرار نماید.

احیای مکانهای مذهبی در تمامی کشورهای جهان جهت جذب توریست یکی از راهکارهای توسعه توریسم فرهنگی می‌باشد. در توریسم شهری عوامل متعددی میتوانند زمینه ساز جذب توریستها باشند که وجود مکانهای مذهبی نظیر امامزاده‌ها میتواند یکی از این عوامل باشد. ایران به دلیل شرایط خاص و اسلامی بودن در زمره کشورهای قرار میگیرد که در توریسم مذهبی میتواند بسیار فعال بوده و تعداد کثیری از توریستهای مشتاق به مذهب را به خود جذب نماید. حفاظت این سرمایه‌ها که در راستای پایداری فرهنگی

و اجتماعی است و بکارگیری آن در ارتقای پایههای اقتصادی شهرهای مربوطه میتواند پایداری اقتصادی و محیطی را بدنبال داشته باشد. علاقمندی شهروندان بومی و غیربومی و گردشگران علاوه بر خاطره‌انگیزی و تعلق خاطر زائران ایجاد زیرساختهای لازم در راستای تامین رفاه و نیازمندیهای زائران و گردشگران ضروری خواهد بود.

طبق تحقیقات روانشناسی دین راههای برای از بین بردن آزدردگی روحی و روانی انسان وجود دارد که یکی از این راهها تخلیه روانی است. دین و مذهب ازجمله پدیده‌هایی هستند که توانایی آرامش روحی انسانها را در خود نهفته دارند (خرمشاهی، ۲۹۱). زیارتگاهها در ساخت، بافت، روابط و قوانین اجتماعی، نقش مهمی را داشته و دارند. یکی از کارکردهای اجتماعی زیارتگاه نقشی است که آنها به عنوان پناهگاهی برای مظلومان و ستمدیدگان و یا توبهکنندگان ایفاء کرده‌اند. این نقش از بست نشستن روحانیون برای احیای قوانین اسلامی، تا پناهنده شدن اشرار برای گرفتن تامین جانی، قابل بررسی است (مدنی، ۱۳۷۰: ۳۸-۳۹).

بقاع متبرکه و حرم امامزادگان به عنوان **فضاهای اجتماعطلب** در مقابل فضاهای اجتماعگریز، با جذب شیعیان حتی غیر شیعه، به سوی خود، **تسهیلکننده تعامل اجتماعیاند**. فضاهای اجتماعطلب در کسب رضایت انسان از زندگی، امید به آینده، پویایی و تحرک او نیز نقش دارند. همچنین از منظر هنر معماری مذهبی، بناهای زیارتی، بدلیل ویژگیهای نور و صداها و نجوای مذهبی، محیط تعاملیای پویا هستند. زیارت و صداها آن را باید موسیقی دلنشین و عمیق مذهبی و تاثیرگذار دانست (فرگاس، ۱۳۷۹: ۳۶۱-۳۶۴). بنابراین مراکز و مجموعه‌ها و فضاهای مذهبی به عنوان عناصری بنیادین در ساختار شهرهای شیعی بوده و در قالب گرهما و نشانهای کلیدی محسوب میشوند.

امامزاده‌ها به عنوان حریمی امن، محبوب و پایدار، با تاریخ شهرها گره خورده و در تحولات شهری نقشی کلیدی و جهتدار داشته‌اند. این مراکز ضمن به عنوان

احیای شبهای قدر؛ عزاداریهای محرم و صفر؛ اعتکاف؛ برنامه‌های آموزشی و دوره‌های آموزشی بسیج و
- در اغلب شهرهای ایرانی، امامزاده‌ها به عنوان **کانون و محملی برای سفر و گردشگری مذهبی** درون-شهری و از شهرها و روستاهای دیگر به حساب می‌آید. به عنوان مثال شهرهای قم، مشهداردغال کاشان، آران-ویدگل، شیراز-امامزاده شاهچراغ، قزوین نمونه‌هایی از مقاصد گردشگری مذهبی در ایران به‌شمار می‌روند.

عنصری ساختاری در هویت شهر مربوطه دارند، بر هویت شهرهای پیرامونی نیز تاثیر گذاشته و به عنوان قطب فرهنگی-اجتماعی و گردشگری مذهبی نقش‌آفرین-اند. بطور کلی امامزاده‌ها نقشی وحدت‌آفرین در ساختار فرهنگی، اجتماعی و کالبدی دارند. در بعد فرهنگی و اجتماعی جاذب افراد و گروه‌های جامعه در فضایی واحد و القای حسوحال مذهبی و روحانی، نماد پایدار فرهنگی و بستر بیدیل نمایشگر هویت اجتماعی محسوب می-شود. این امر باعث پایداری فرهنگی و اجتماعی شهرها گشته و موجبات تقویت امنیت روانی، اجتماعی و فرهنگی جامعه را فراهم می‌آورند. بطور کلی جایگاه امامزاده‌ها در بعد هویت فرهنگی و اجتماعی شهرهای ایرانی می-توان گفت:

- در مذهب شیعه مجموعه امامزاده **فضایی برای زیارت، نیایش و عبادت و نیز توسل به بزرگان دینی** محسوب می‌شود. در دوره معاصر و شهرهای عصر حاضر، با توجه به بحران معنوی و تنوع بسیار بالای مشغله‌های دنیوی؛ چنین فضاهایی به عنوان پناهگاه معنوی و تقویت اعتقادات دینی می‌تواند باشد.

- امامزاده‌ها در شهرهای ایرانی به‌مثابه **فضایی برای تقویت آرامش انسانها و در نتیجه آرامش شهر** و جامعه عمل مینماید. چراکه این امر پس از ورود به امامزاده و خروج از آن، تصفیه روحی و احساس آرامش در زائران ملاحظه می‌شود.

- امامزاده‌ها در شهرهای ایرانی به همراه مساجد و حسینیه‌ها **به عنوان مرکز امداد رسانی و ساماندهی و کمک به نیازمندان در مواقع بحرانی و سوانح** در نظر گرفته می‌شود. در روزهای جنگ، زلزله، سیل، سرمای شدید و یخبندان و همچنین ساماندهی کاروانها و مسافران خاص بنا به مدیریت مربوطه استفاده می‌شود.

- امامزاده‌ها در شهرهای ایرانی در **محل برگزاری برنامه‌های متنوع در مناسبت‌های مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی** است: برگزاری انتخابات و شعبات رایگیری؛ سخنرانیهای مسئولین و ...؛

شکل ۸- امامزاده‌ها کانونی حیاتی برای شهر و تجلی هویت فرهنگی اجتماعی؛ امامزاده هالابن علی آرانویدگل

جمعه پس از جمعه قالیشویان به «جمعه نسلگی-ها» معروف و مشهور است. در این جمعه مردم روستای نسلگ (نسلج) به مشهد اردغال می‌آیند. نسلگیها درباره مراسم هفت امامزاده و اختصاص یافتن این مراسم به طایفه نسلگی توجیه و توضیح خاصی دارند و میگویند: «چون اجدادمان نتوانسته بودند که به موقع به کمک حضرت سلطانعلی(ع) در جنگ با کفار و اشیقاء بروند، بنابراین در جمعه هفته بعد از شهادت و خاکسپاری او، به کنار مزار مبارکش رفتند و به سوگ و غم نشستند و عزاداری کردند، از آن زمان هر ساله نسلگیها به یاد آن روز، یک هفته پس از جمعه قالی شویان و در

سومین هفته پاییز به مشهد اردهال می‌آیند و مراسم هفتم امامزاده را برگزار میکنند. عزاداران نسلگی معمولا با پیراهن سیاه یا تیره در مراسم شرکت میکنند و به سینه‌زنی و نوحه‌خوانی و نخلگردانی می‌پردازند. نخلی را که سیاهپوش و سبزپوش کرده‌اند را بر دوش گرفته و در حیاط صحن گرداگرد حوض میگردانند و تمامی زائران و فروشندگان غروب جمعه نسلگیها مشهد اردهال را به قصد وطن و سرزمین خود ترک میکنند (بلوکباشی، ۱۳۸۵: ۵۰-۶۶)؛ (فرخیار، ۱۳۸۴: ۱۴۴)؛ (<http://www.ardehal.org>)

شکل ۹- منظر فرهنگی و مذهبی؛ آیین قالیشویان
مشهد اردهال کاشان

۵- شهرهای مذهبی

شهر مذهبی عنوانی است برای شهرهایی که بدلالی چون خاستگاه و جایگاه بزرگان و پیامبران، مکان معجزه ها و حوادثی ماورای قدرت و نیروی انسانی و مدفن افراد بزرگ یک آیین، مورد توجه و پیروان یک دین یا مذهب خاص هستند. در نگاه به شهر زیارتی دو دیدگاه

وجود دارد. دیدگاه گردشگری بیشتر بر سفر و پیامدهای ناشی از آن و حضور در شهر و دیدگاه دینی، بر تجربه دینی گردشگر در ضمن زیارت تاکید میکند و البته این دو نوع تاکید، پیامدهای متفاوتی را برای توسعه یک شهر زیارتی خواهد داشت (توانگر و دیگران، ۱۳۹۱: ۵-۴). منظور از شهرهای مذهبی شهرهایی است که به علل مختلف مورد احترام و توجه پیروان یک دین یا مذهب خاص باشند. برای مثال شهرهای مکه، کربلا، نجف، کاظمین، مشهد و قم شهر مذهبی شیعیان محسوب میشود. شهرهای مذهبی اغلب با وجود بقاع متبرکه و حریمهای مطهر امامان و امامزادگان، هویت اجتماعی، فرهنگی، فضایی و کالبدی آن شهرها را به گونهای متمایز میشوند. حرم امامزادگان در اغلب شهرهای بزرگ و کوچک و نیز برخی روستاهای ایران که آن مکانها را متبرک نموده‌اند، فضاهایی معنوی و شهری مذهبی خلق نموده‌اند که مهمترین شاخصه آن شهرها محسوب میشوند. این تمایز و تشخیص از طریق زیارت و حضور زائران، احداث مجموعه‌های مکمل از قبیل حوزه‌های علمیه، مساجد، کتابخانه و ... متجلی میشود. مشهد مقدس، دومین کلان‌شهر مذهبی جهان، از قرون گذشته یادگارهایی بس افتخارآفرین و پیشینه‌ای پربردار داشته است. این مهم با وجود مضجع پاک و شریف ثامن‌الحجج حضرت علی بن موسی‌الرضا(ع) به مانند نگینی درخشان در عالم تشیع و به عنوان پایگاه معارف دینی و رضوی تجلی یافته است. اکنون این شهر، میعادگاه ارادتمندان اهل بیت عصمت و طهارت(ع) و میلیون‌ها زائر و مسافر عاشقی است که از سراسر ایران و مناطق دیگر وارد این شهر می‌شوند (<https://www.mashhad.ir>).

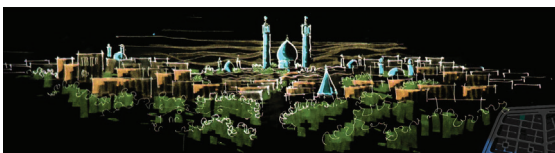
شهر/منطقه مذهبی	ویژگیها و مشخصات	گردشگری مذهبی
مشهد	آرامگاه حرم امام رضا (ع)، دومین کلانشهر مذهبی جهان،	سالانه حدود ۲۸ میلیون زائر از سراسر ایران و سایر کشورهای جهان، برخورداری از فضاهای زیارتی و امکانات رفاهی
قم	آرامگاه حرم حضرت معصومه (س)، مرکز حوزههای علمیه شیعه و علاقمندان،	سالانه ۲۳ میلیون زائر از سراسر ایران و سایر کشورهای جهان، برخورداری از فضاهای زیارتی و امکانات رفاهی
شهری	آرامگاه حرم حضرت عبدالعظیم (ع)، قبله شهر تهران،	سالانه ۱۳ میلیون زائر از سراسر ایران و سایر کشورهای جهان، برخورداری از فضاهای زیارتی و امکانات رفاهی
شیراز	آرامگاه حرم حضرت شاهچراغ	سالانه ۹ میلیون زائر از سراسر ایران و سایر کشورهای جهان، برخورداری از فضاهای زیارتی
مشهد اردهال کاشان	آرامگاه حرم حضرت علی بن محمدباقر	سالانه ۲ میلیون زائر از سراسر ایران و سایر کشورهای جهان، برخورداری از فضاهای زیارتی
آران و بیدگل	آرامگاه حرم هلال بن علی (ع)،	سالانه ۱ هزار زائر از سراسر ایران و سایر کشورهای جهان، برخورداری از فضاهای زیارتی

۶- نمونه موردی؛ شهر آرانوبیدگل

در شهرستان آران و بیدگل، علاوه بر بافتهای قدیمی ارزشمند شهری و روستائی صدها اثر و بنای تاریخی زیبا و دیدنی اعم از بقاع متبرکه، مسجد، حسینیه و تکایا، حمام، آب انبار، قلعه و کاروانسرا، خانه های مسکونی وجود دارد که همراه با جاذبه های طبیعی به ویژه دیدنیهای کویر (اعم از تپه های بلند و زیبای ریگ زارها، گونه های گیاهی کویری، حیات وحش) این شهرستان را به یکی از قطب های مهم گردشگری استان اصفهان مبدل ساخته است (www.isfahancht.ir).

جاذبه های مذهبی آران و بیدگل که گره خوردگی تعالیم مذهبی با اندیشه، هنر و زندگی را به نمایش می گذارد، انگیزه های مذهبی گردشگران برای سفر به این شهر را میتواند افزایش دهد و راه را برای توسعه صنعت گردشگری مذهبی هموارتر سازد. آران و بیدگل به عنوان پنجمین شهر مذهبی کشور علاوه بر قابلیت های مذهبی، به عنوان دومین شهر از نظر تعدد بناهای ثبتی میراث فرهنگی استان اصفهان، دارای جاذبه های تاریخی و گردشگری فراوانی است و می توان از این قابلیت ها به نحو مطلوب استفاده کرد. بقاع متبرکه آران و بیدگل عبارتند از: **بقعه امامزده محمد**

هلال، بقعه امامزاده هادی، بقعه امامزاده قاسم، فیض آباد، امامزاده فضل، قدمگاه، هفت امامزاده، امامزاده علی اکبر، هاشم ابن علی، امامزاده حسین.

شکل ۱۰- آرانوبیدگل، شهری مذهبی با امامزاده های متعدد؛ سیما و منظر شهری مذهبی با گنبدها و مناره های شاخص

شهر کویری آران و بیدگل در ۶ کیلومتری شمال شرقی کاشان و به فاصله حدود ۲۰۰ کیلومتری شهر اصفهان واقع گشته. و از طرف شمال این شهر به فاصله ۴۰ کیلومتری دریاچه نمک قرار دارد. هویت شهر آران و بیدگل با عناصر **طبیعی** (مانند همجواری با کویر مرنجاب، دریاچه نمک)، **کالبدی** (مانند بناهای ارزشمند تاریخی کاروانسرای مرنجاب، خانه بنی طباء، بازارچه ها و محوره های تاریخی فرهنگی بنی طباء، دربند و ...) **فرهنگی-مذهبی** (امامزاده های هلالی بن علی، هاشم قاسم با مراسمات باشکوه عزاداری و تعلق خاطر مردم

، حسینی‌ها و ... **اقتصادی** (معیشت‌های بومی وابسته به قالی بافی، شعربافی، گردشگری مذهبی) عجین است. بافت کهن این شهر از یک **استخوان بندی** اصیل و قوی شهری با محورهای فرهنگی، تاریخی، تجاری و اقتصادی برخوردار است که قابل تعمق می باشد. این شهر دارای مجموعه‌های ارزشمند تاریخی، فرهنگی-مذهبی از قبیل امامزاده‌ها، حسینی‌ها، خانه‌های قدیمی ارزشمند فراوانی است. آستان مقدس امامزاده محمد هلال نیز در منتهی‌الیه شهر آران و با فاصله بسیار کمی از آن واقع گردیده بود که به همین لحاظ، خود این امامزاده دارای برج باروی مستقل و مجزائی بوده است که در کنار آن نیز کاروانسرای کوچکی جهت استراحت بازدیدکنندگان در خارج از حصار شهر وجود داشته است. شهر آران و بیدگل در نظر شهروندان بومی و گردشگران به یک شهر مذهبی معروف است.

شکل ۱۱- اماکن مذهبی شهر آرانوبیدگل: امامزاده قاسم(راست)؛ امامزاده هاشم (وسط)؛ امامزاده هلال(چپ) (ماخذ: نگارنده)

اغلب فعالیتهای اجتماعی در شهر آرانوبیدگل در مکانهای مذهبی اتفاق می‌افتد. این رویدادها براساس نقشه شماره ۳ که اماکن مذهبی بویژه امامزاده‌ها، میدانها و فضای باز پیرامون این اماکن (صحنها و جلوخان این مکانهای مذهبی) مانند میدان هلالبنعلی (که غالبا در یک مسیر ساختاری شمالیجنوبی شهر قرار گرفته‌اند) را شامل میشود. در بعد اقتصادی، اغلب مردم در کارگاهها و کارخانههای فرشبافی و شهرک صنعتی مشغول به کار هستند. مطابق نقشه شماره ۴ قابلیت‌های موجود شهر در بعد گردشگری مذهبی (امامزاده‌ها و حسینی‌ها و مساجد) در بعد طبیعی (کویر مرنجاب و کویر نمک) در بعد تاریخی (خانه‌ها و اماکن تاریخی، کاروانسرای مرنجاب) پیشروی توسعه آتی این شهر هستند.

برای بهره‌گیری از قابلیت‌های گردشگری مذکور بایستی تحلیلی یکپارچه از نقاط قوت، ضعف، فرصتها و تهدیدهای پیشرو ارائه داد. با شناسایی نیازها، کمبودها و مسائل شهروندان و گردشگران به برنامه‌ریزی و توسعه پایدار آن شهر پرداخت. نقشه شماره ۵ تحلیلی یکپارچه از وضع موجود شهر آران و بیدگل را ارائه میدهد که در آن به اماکن مذهبی، طبیعی، تاریخی و زمینهای ارزشمند شهر بویژه امامزاده هلال، امامزاده هاشم و امامزاده قاسم تاکید شده است. همچنین به نیازهای گردشگران بویژه توسعه اقامتگاهها و زائرسراهای برای رفاه گردشگران و سایر کمبود تاسیسات و تجهیزات شهری تاکید شده است.

نقاط قوت: انسجام فضایی، نظم هندسی، تنوع، انعطاف پذیر بودن فضاهای باز همگانی، وجود نقاط شاخص در شهر نظیر امام زاده‌ها و میدان‌ها، هلال به عنوان مهمترین نقطه، داشتن خاطرات تاریخی، بناهای تاریخی ارتباط زمانی شهر را با گذشته برقرار می کنند، هماهنگی، دلپذیری منظر شهری، یکپارچگی مناظر و مریا، تناسبات بصری، وجود بناها، لبه‌ها و مجموعه‌ها و محدوده‌های ارزشمند تاریخی، وجود عناصر نشانه در سطح شهر، داشتن خط آسمان متنوع، وجود کریدور

اجتماعی باعث پایین آمدن سرزندگی شده است. فرسایش بافت قدیم موجب کاهش امنیت و حضورپذیری در محدوده است، پایین بودن امنیت در شب در پارک های اطراف شهر، گسترش بی رویه شهر از اطراف، کمبود فضاهای سبز و توزیع نامتناسب آن به صورت لکه های منفصل و پراکنده، پراکندگی ناسازگار با زیست بوم در بافت جدید، ناقص بودن شبکه زیرساخت های شهری، توزیع نامناسب کاربری های خدماتی در سطح شهر و همچنین عدم دسترسی مردم به خدمات رفاهی - بهداشتی در محدوده بافت کهن، ناهم خوانی معابر بافت کهن با حرکت سواره، تداخل حرکت موتور سیکلت و پیاده.

فرصتها: قابلیت اصلاح فرم های فضایی، فرصت احیاء بافت تاریخی (پیاده راه سازی، تزریق کاربری بروز، جذب جمعیت و ...)، افزایش گردشگر به شهر در فصل بهار و پاییز فرصت اقتصادی، فرصت تقویت خوانایی شهر با استفاده از عناصر شاخص، فرصت تقویت فضاهای باز شهری با طراحی مجدد آنها، پر رنگ بودن کاشان در ادراک مردم شهر، فضاهای جلوی اماکن مذهبی فرصتی است برای ایجاد قرارگاه های رفتاری، وجود کویر مرنجاب و کویر نمک، وجود الگوهای ارزشمند بومی در شهر مانند گودال باغچه، وجود اراضی بایر و مخروبه های موجود در بافت قدیم فرصتی است برای ایجاد کاربری های مورد نیاز و متنوع (امکان جذب فعالیت های جهانگردی و پذیرایی و گردشگری)، انعطاف پذیری در فضاهای باز همگانی، پایین بودن نفوذ پذیری در بافت کهن، عدم تبعیت گونه بندی فضاهای پرو خالی جدید از الگوی بومی، شبکه منظم باعث یکنواختی بافت جدید شده است، خطر تخریب بناهای بافت کهن در اثر زلزله، شکافته شدن انسجام و یکپارچگی بافت با ارزش فرهنگی و تاریخی به وسیله خیابانهای تازه تأسیس، احیای سبک معماری سنتی

نظرسنجی از مردم، گردشگران توسط نگارندگان در اسفند سال ۱۳۸۸ نشان میدهد که پرسششوندگان شهر آران و بیدگل را شهری با هویت مذهبی معرفی مینمایند. در

بصری در خیابان هلال باعث خوانایی مسیر گردیده است (بسمت امام زاده)، هویت زمانی، کاهش محصوریت زمان، حس تغییر فصول، حس زمان نسبت به مکان، خوانایی، حس مکان، تعلق خاطر، راحتی و آسایش روان، امنیت و ایمنی، غنای حسی، وجود نشانه های قوی در شهر، حس مکان غنی مذهبی، تنوع و سرزندگی، پایداری اجتماعی، هویت اجتماعی، تعلق خاطر، ایمنی، مذهب در شکل گیری هویت شهر آران و بیدگل نقش غالب را ایفا می کند (وجود امام زاده ها، مساجد، هیئت ها و ...)، وجود قرارگاه های رفتاری خاص شهر (فضاهای جلوی امام زاده ها)، خاطره انگیزی، عناصر برجسته، زمینه های معمارانه، خاطره انگیزی، هویت، فضاهای جمعی به جا مانده از گذشته با خاطره های تاریخی، داشتن زمینه مذهبی قوی در بین مردم، حضور پررنگ کاربری های مذهبی، پایداری، ماندگاری، زیست پذیری، آسایش اقلیمی، مسیرهای سایه انداز در بافت قدیم، کارایی، گوناگونی، دسترسی، گوناگونی، راحتی، هماهنگی، انعطاف پذیری، سازگاری، یکپارچگی، نفوذ پذیری، ارتباط و اتصال فضاهای شهری، دلپذیری، زیبایی، مسطح بودن شهر، متنوع بودن الگوی راهها، ریخت ارگانیک بافت قدیم هویت منحصر به فردی را برای شهر ایجاد نموده است

نقاط ضعف: الگوی فضایی در بافت جدید درهم شکسته است (گسستگی فضایی میان سطح جید با الگوی سطح قدیم)، نداشتن ارتباط زمانی ساخت و ساز جدید، فرسودگی بافت قدیم این زمینه تاریخی را نامطلوب کرده است، وجود یکنواختی و اغتشاش بصری در بافت جدید، وجود بناهای فرسوده و تخریب شده در بافت قدیم، خط آسمان یکنواخت در بافت جدید، نبود پیوستگی بصری در بافت جدید و میانی، نبود لبه قوی در شهر، وجود فضاهای بی شکل و تعریف نشده که تناسب بصری و ادراکی نامطلوبی دارند

کم رنگ شدن کانون های تجمع و فعالیت، محله ای (نظیر مراکز محله ای و یا چهار سوق) در بافت قدیم و کمبود مکان های مناسب در بافت جدید برای تعاملات

این تحقیق بر جو مذهبی، مکانهای مذهبی و مراسم و آیینهای عزاداری محرم به عنوان عوامل موردعلاقه، خاطره‌انگیز و آیینهای اصیل اظهار شده است.

جدول ۱- نظرسنجی از شهروندان و گردشگران درباره طراحی شهری آران و بیدگل (ماخذ: نگارنده)

سوالهای پرسشنامه در مورد آران و بیدگل	پاسخهای شاخص	درصد پاسخ
۱- چه چیزهای آران و بیدگل را دوست دارید؟	جو مذهبی اصالت بومی	۷۰٪ ۱۲٪
۲- چه چیزهای آران و بیدگل را دوست ندارید؟	فرسودگی بناها نبود فرهنگ شهرنشینی	۴۰٪ ۳۵٪
۳- کدام مکان های شهرتان را دوست دارید و چه خاطره ای از آنها دارید؟	مکان های مذهبی (امام زاده هلال ، امامزاده قاسم- مسجدجامع قاضی- حمام قدیمی و ...) دشتهای و کویر	۷۰٪ ۳۰٪
۴- آیین ها و مراسم شهرتان کدام است؟	مراسم عزاداری محرم	۸۰٪
۵- چه چیزهای این شهر را باید اصلاح و بهسازی کرد ؟	زیرساخت های شهری (فضاهای تفریحی- بهداشتی درمانی) - الگوی معماری	۶۰٪ ۳۰٪
۶- گذشته شهرتان را توصیف کنید.	دارای بافت قدیمی با الگوی معماری کویری- امرار معاش از طریق کشاورزی، فرش بافی و صنایع دستی - شعر بافی	۴۰٪ ۴۰٪
۷- آرزوی شما در مورد آینده آران و بیدگل چیست ؟	توسعه و پیشرفت شهر احداث جاده ای به طرف تهران	۴۰٪ ۳۰٪

تهدیدها: تهدید ایجاد راههای جدید در بافت کهن، انقطاع تاریخی بین نسل ها وتوسعه های جدید و قدیم، اغتشاش بصری، ساخت وسازهای جدید منظر شری را تهدید می کنند، ادراک دوگانه آران و بیدگل از شهر، از بین رفتن مشاغل سنتی و بومی و جایگزین شدن مشاغل صنعتی ، موتور سیکلت ها ایمنی امنیت جانی وروحي مردم را تهدید می کنند، خطر تخریب بناهای بافت کهن در اثر زلزله، جابجایی جمعیت در داخل شهر در نتیجه از بین رفتن تدریجی پیوند اجتماعی، ناملايمات طبیعی نظیر باد و غبار از شرق ، فرسودگی دانه های لبه تجاری تهدیدی در جهت کارایی آنهاست ، احساس عدم تعلق و نارضایتی ساکنین از زندگی در بافت کهن به علت کمبود امکانات، افزایش مسیرهای شطرنجی تهدیدی است در جهت افزایش نفوذ پذیری و از بین رفتن سلسله مراتب شهری و کاهش خوانایی ، توسعه های جدید مورفولوژی طبیعی شهر را تهدید می کند آینده برنامه ریزی و طراحی شهری بعد از تحلیل یکپارچه شامل تدوین چشماندازی مبتنی بر تحلیل مذکور میباشد:

- شهر آران و بیدگل در افق چشم انداز، شهرست مذهبی - گردشگری با هویت منحصر به فرد زیست بوم ممتاز با اقتصاد پویا در شهرستان در تعامل سازنده با شهرهای اطراف ، با هم گرایي و هماهنگی ابعاد کالبدی ، کارکردی ، اجتماعی ، معنایی ، فرهنگی و زیست محیطی؛ که دارای ویژگی های زیر است :
- ساختار کالبدی بومی متناسب با ساختار طبیعی ، خوانا، منسجم ، متوازن، مقاوم ، هماهنگ با زمینه و محیط طبیعی منطقه ، منطبق با سنت های زندگی بومی ، دارای لبه های واضح و آشکار ، محورهای دید مسلط و جذاب ، امتزاج معماری پیشرفته قرن بیست و یکم در بستری از معماری تاریخی، ساختار اصلی قوی و کارآمد محدوده ای با فعالیت غالب فرهنگی - مذهبی-گردشگری ، صنایع بومی ؛ کارآ ، خود اتکا ، پاسخگوی نیاز ساکنین و شاغلین ؛ توانا در تولید ثروت؛ دارای شبکه دسترسی کارآمد ، دارای مراکز فعالیتی منسجم و سازگار در ارتباط

معنوی و جامعه معنوی راهگشاست. در این راستا بهره-گیری از ارزشهای زمینهای در جهتدهی به برنامه‌ریزی و طراحی محیطی میتواند مفید باشد. نگرش زمینه-گرایی، زمینها و معنای نهفته در محیط را به عنوان ارزشهایی قابل احترام و آشکارسازی دانسته و میتوان طراحی و توسعه محیط و مناطق را بر مدار آنها ارزشها انجاد داد (مولائی، ۱۳۹۶: ۱۰۲). فرایند توسعه شهری از چشمانداز، اهداف کلان و خرد، راهبردها و سیاستهایی تشکیل میشود که با تعریف پروژه‌هایی میتواند در عمل به تحقق آن چشمانداز و اهداف و راهبردها منتهی شود. اهداف، راهبردها و سیاستهای پیشنهادی برای توسعه شهر آران و بیدگل با رویکرد گردشگری مذهبی- که با نگاهی جامع و تامین نیازمندیها و حل مسائل این شهر تهیه شده است- به شرح زیر میباشد:

مناسب با پهنه های مسکونی؛ دارای تاسیسات زیر بنایی کارآمد

- پیوستگی سازمان اجتماعی، سرزنده، امن، دارای قرارگاه های رفتاری قوی و منسجم، ارتباطات اجتماعی و همسایگی مستحکم، مشارکت موثر ساکنین در اداره محدوده با تاکید بر نقش مسجد و مکانهای زیارتی و گروههای مرجع
- تداعی کننده خاطرات و سرمایه های اجتماعی و بومی، تقویت کننده آیین ها و رسوم های اجتماعی، دارای نشانه های سمبلیک و نمادین
- متناسب با زمینه و فضای طبیعی شهرستان و استان و بهره مندی بهینه از طبیعت با حفظ پایداری محیط، ارتباط حداکثری فضای مصنوع و اجتماعی با محیط طبیعی

۸- اهداف، راهبردها و سیاستهای توسعه آرانوبیدگل با رویکرد گردشگری مذهبی:

ایجاد فضای معنوی، یکی از راههای، تقویت معنویت در زندگی است. چرا که اگر انسان در راستای معنویت قرار نگیرد، و فرصت و زمینه حضور معنوی و تهذیب نفس را فراهم نشود، ممکن است به جهت مخالف یعنی زمینهای مجازی و غیرحقیقی جذب شود. ایجاد کاروانهای فرهنگی و زیارتی و حرکت به سوی بقاع متبرکه و حریمهای مطهر امامزادگان، زیارت زیارتگاهها، یکی از این راههاست. شکلگیری جو عاطفی، همدلی زائران و خضوع در برابر خداوند با توسل به خاندان اهل بیت، میتواند معنویت و انسانهای معنوی را ارتقا دهد. زیارت، از آن جهت که نوعی ارادت و محبت و رابطه معنوی بین زائر و مزور پدید میآورد، احساس تنهایی و نیازهای درونی زائر را تامین نموده، روح وی را سبیل داده و او را بسوی زندگی معنوی سوق میدهد. اینگونه است که ایجاد توسعه فضاهای معنوی و برنامه‌ریزی و مدیریت اجتماعی با محوریت مراکز دینی و مذهبی و مراسمهای آیینی، در شکلگیری فضای معنوی، شهر

جدول ۲- اهداف، راهبردها و سیاستهای توسعه پایدار شهر آران و بیدگل با رویکرد گردشگری مذهبی
(ماخذ: نگارنده)

اهداف (عملیاتی)	راهبردها و سیاست ها	برنامه های پیشنهادی
۱- تقویت نشانه های منحصر به فرد شهر (امام زاده ها) ۲- تقویت عرصه هایی جهت اجرا و انجام آیین ها و مراسم (جلو خان امام زاده، مساجد و میدان ها)	ساماندهی امام زاده ها بصورت منسجم و در ارتباط باهم ساماندهی مساجد قدیمی تقویت نقش مسجد و زیارتگاههای شهر به عنوان عناصر شاخص و هویت بخش ساماندهی حوزه های پیرامونی مساجد شهر	ساماندهی امام زاده هلال، ساماندهی هفت امام زاده، ساماندهی امام زاده قاسم، ساماندهی امام زاده ابراهیم، ساماندهی امام زاده حسین و هاشم، ساماندهی فضای پیرامونی مسجد امام علی، ساماندهی کالبدی، هندسی و عملکردی فضای پیرامون امام زاده ها-افزایش اجتماع پذیری فضای پیرامون امام زاده ها با تجهیز مبلمان مناسب-تبدیل صحن امام زاده ها به فضای شهری چند منظوره-نورپردازی عرصه فضا در شب-افزایش پوشش گیاهی برای آسایش اقلیمی-اولویت دادن به پیاده در فضای مقابل امام زاده ها و مساجد- طراحی بدنه های مشرف به فضاهای همگانی بر طبق الگوی بومی و خط ارتفاعی -طراحی مبلمان و تسهیلات مناسب همچون آبخوری، نیمکت، سایبان، سکو برای حضور مردم- ایجاد مکانهایی برگزاری نمایشگاههای موقت و مراسم مذهبی-شاخص نمودن عناصر کالبدی که باعث یادآوری خاطرات جمعی حس مکان و تصویر ذهنی شهروندان می باشد -ایجاد تنوع در جزئیات، روشنایی معابر و عناصر شاخص و پارک ها در شب، استفاده از پوشش گیاهی جهت زیباسازی شهر، به کارگیری عوامل طبیعی موجود در محله، توجه به حریم ها و نوع روابط ناشی از مفاهیم ذهنی افراد محله در طرح ورودی محله، ایجاد سکانس های طولانی تر و پردامنه تر برای ورودی های اصلی نسبت به فرعی، حفظ الحاقات در نما و منظر شهری، ساماندهی تابلوها، بدنه ها تا حد امکان شفاف و نفوذ پذیر بوده به نحوی که فعالیت های متنوع و مختلف درون هر یک از فضاهای، ایجاد تنوع در جزئیات، تامین کالاهای ضروری روزانه و هفتگی اهالی محله، مراکز فرهنگی - هنری و ...، تسهیل ارتباط بین بخش های مختلف محله، ایجاد پیاده راه و مسیرهای دوچرخه در محله، چندمنظوره نمودن فضاهای همگانی، استفاده چند منظوره از مساجد و مدارس برای گردشگری
۳- تقویت مکان های خاطره انگیز و قرارگاههای رفتاری پویا و سرزنده در بافت کهن و بافت جدید شهر	ساماندهی و ایجاد قراگاه های رفتاری مطلوب در آران و بیدگل، ساماندهی پارک های شهر، احیای مراکز محله ای قدیمی، حفظ و احیاء فضاهای خاطره انگیز در شهر، ساماندهی میدان های شهر آران و بیدگل، طراحی فضاهای تعریف نشده در شهر	طراحی فضاهای تعریف نشده در داخل بافت قدیم آران و بیدگل طراحی فضاهای رها شده در بافت میانی شهر ساماندهی ایستگاه های اتوبوس ساماندهی و احیاء چندمنظوره چهارسوق ها در محورهای فرهنگی بیدگل و محور بازار آران مطلوب سازی پارکهای شادی و زیتون و پارکهای درون محله ای برای اقشار مختلف بویژه زنان و جوانان مناسب سازی و ارتقاء کیفیت مزارع برای اوقات فراغت و تفریح ساماندهی پارک احمد آباد ساماندهی میدان زیارت ساماندهی خیابان های آران و بیدگل
۴- زیباسازی سیما و منظر شهری در محدوده اطراف امام زاده هلال، قاسم، و ورودی شهر و محلات شهری	ساماندهی نما و منظر شهری آران و بیدگل بهسازی سیمای بافت جدید زمینه گرایی در پهنه هایی که اغتشاش بصری وجود دارد. -	پاک سازی جداره بلوار دکتر اعظمی، بلوار شهیدان الماسی، خیابان امام خمینی، خیابان هلال ساماندهی سیمای خیابان های شهر ساماندهی سیمای محلات مسکونی شهر

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸، بهار ۱۳۹۹

Urban management
No.58 Spring 2020

۵- افزایش دادن خوانایی شهر آران و بیدگل در حوزه های و مقیاسهای مختلف شهری و محلی	تقویت لبه های شهر تقویت نشانه های موجود در شهر و ایجاد نشانه های جدید ساماندهی و تقویت ورودی های شهر و محله ها حفظ و تقویت دید به عناصر شاخص مانند گنبدها و مناره ها	طراحی لبه شمال شرقی شهر به عنوان لبه سبز کشاورزی پیاده مدار حفظ لبه کهن شهر با تداوم آن در لبه کنونی ساماندهی ورودی محله های آران و بیدگل ساماندهی ورودی شهر از سمت نوش آباد ، کاشان و کویر مرنبجاب و دریاچه نمک ساماندهی ورودی های مکانهای مذهبی
۶- تزریق حیات و سرزندگی به محلات آران و بیدگل	طراحی فضاهای جمعی مشترک در بین محلهها- طراحی مراکز محله- ایجاد مراکز خدماتی- ایجاد ارتباط بین محلات-طراحی ورودی محلات	طراحی مرکز محله دربند ایجاد مراکز تفریحی و ورزشی در درون محلات طراحی منسجم خیابانهای نواب صفوی و شهید مفتاح به عنوان اتصال دهنده آران و بیدگل قدیم به یکدیگر طراحی میدان های حرم ، سه راه بند شاهی و شهدا به عنوان نقاط اتصال دهنده آران و بیدگل قدیم

۷- جمع بندی و نتیجه گیری

گردشگری مذهبی، الگویی ایرانی-اسلامی در حوزه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است که میتواند علاوه بر سبک زندگی، سیمای شهرهای ایرانی را نیز بسوی الگوی مذکور بطور مطلوب و جهتدار هدایت نماید. حرم مطهر امامان و امامزادگان، محل پیوند زائر با خداست. زائر با حرکت و حضور در این مکانهای مقدس، ضمن دستیابی به آرامش قلبی و طمانینه به مراحل و درجات مختلف روحی، عبادی و نیایشی وارد میشود. زائر در این مکانها با **تکریم و تفضل** اهل بیت (ع) عجین شده و زائر را به سوی معنویت سوق میدهد. این رویکرد به عنوان الگویی ایرانی اسلامی در راستای توسعه پایدار شهرهای مذهبی میتواند بکار گرفته شود. خوداتکایی این شهرها در ابعاد اقتصادی و عدم وابستگی به کمک- های مالی دولتی میتواند به تحقق پایداری اقتصادی این شهرها کمک نماید. اتکای شهر، شهروندان و گردشگران به مراکز مذهبی و آیینهای مربوطه نیز می- تواند به پایداری فرهنگی- اجتماعی آنها کمک نماید. در راستای گردشگری مذهبی، حفاظت و احیای مجموعهها و مراکز مذهبی بویژه امامزادهها ضروری است.

شکل ۱۲- اهداف کلان، راهبردها و رؤس چشمانداز طرح توسعه آتی بقاع متبرکه و حرم امامزادگان

راهبردها و سیاستهای پیشنهادی برای توسعه کاربری این رویکرد که بر محوریت زیارت، زائران و مراکز مذهبی عبارتند از:

✓ توجه به زمینهای ارزشمند بقعه و حرم امامزادگان و بافت پیرامون در طرح توسعه

آتی: در دیدگاه توسعه زمینگرا، احترام به زمینه-های از قبل موجود ضروری است. نگرشی زمینگرا در طرح توسعه آتی بقاع متبرکه و حرم امامزادگان، حفاظت و احترام به عناصر، اجزاء و زمینهای ارزشمند از قبل موجود را میطلبد. حفاظت از زمینه-های کالبدی بویژه بناهای ارزشمند مذهبی و تاریخی حرم و اجزاء و عناصر آن (گنبد، مناره، ورودی، درب، نخل، علم، ضریح و ...) از این قبیل است. همچنین کیفیت برگزاری آیینهای مربوطه از قبیل مسیرهای عزاداری و جشنها و تجهیزات مربوطه نیز بهعنوان زمینیهایی فرهنگی اجتماعی قلمداد میشود. احترام به زمینهای کالبدی، فرهنگی و اجتماعی و زیستمحیطی **بافت پیرامون** نیز ضروری است. به عنوان نمونه خانههای قدیمی، ورودیهای با معماری ارزشمند، درختان کهنسال، حیات اجتماعی و جریان زندگی در محلههای نقرآباد و هاشمآباد شهر ری از زمینهای ارزشمند بافت پیرامون حرم حضرت عبدالعظیم (ع) است.

✓ توسعه مراکز و مجموعههای چندمنظوره

فرهنگی، مذهبی، هنری و اجتماعی؛ در این فرایند، در نظر گرفتن سلسله مراتب فضایی شامل جلوخان و پیشفضای ورودی، سردر، حیاط مرکزی، ایوان و رواق و فضاهای سرپوشیده و نیمه سرپوشیده با تلفیقی از عناصر طبیعی (بویژه آب و گیاه) ضروری است. همچنین حریم ارتفاعی، کالبدی و کاربری بایستی برای این مراکز رعایت شود تا فرم و عناصر شاخص این مجموعهها از دور نمایان و آراینده سیمای شهری گردند. در نظر گرفتن زیرساختهای گردشگری پیرامون این مجموعهها (بویژه مراکز اقامتی و رفاهی و پارکینگهای عمومی)

با الگوی معماری بومی بسیار حائز اهمیت است. در شهر آران و بیدگل توسعه پایدار شهر در قالب ساختاری شامل محوری شمالی-جنوبی و عناصر نقطهای مهمی همچون امامزاده هلال، امامزاده قاسم و امامزاده هاشم از پیشنهادات این مطالعه محسوب میشود. طراحی شهری این مسیرها و نقاط با ملاحظات و سیاستهای مذکور میتواند به ارتقای پایههای فرهنگی، اقتصادی، محیطی شهر منتهی شود.

✓ حرم امامزادگان بهعنوان نشانه و نمادی

فرهنگی و اجتماعی شهری؛ حرم امامزادگان به عنوان **گنجینه و موزه معماری ایرانی-اسلامی**، مجموعه ارزشمندی از هنر معماری شامل گنبد، مناره، سردر، کاشیکاری، گچبری، طاق و قوس و کاربندی و رسمبندی و غیره را در خود دارند. این مراکز در منظر شهری و خط آسمان شهری منظری زیبا، بدیع، متنوع، هویتساز و خاطرهانگیز را ارائه مینمایند. در اغلب شهرهای شیعی، خوانایی و تشخیص شهری بطور مستقیم با مجموعههای مذهبی و بقاع متبرکه ارتباط دارد. تحقیق درباره تصویر ذهنی مردم و گردشگران از شهرها، گویای نقش کلیدی و حیاتی بقاع متبرکه و جایگاه نشانه-ای و نمادین این مراکز دارد.

✓ حرم امامزادگان بهعنوان هویتساز و

شهرآفرین؛ هسته اولیه بسیاری از شهرها و سکونتگاهها و محلههای بعد از اسلام، مدیون مراکز مذهبی و بقاع متبرکه میباشد. بطوریکه بعد از ایجاد بقعه و حرم امامزاده، کاربریها و بافت شهری مهمی پیرامون آنها شکل گرفت. چنانکه این بافتها شکلگیری و هویت خود را به این بقعه یا حرم وابستهاند. از طریقی دیگر **هویت و نام** بسیاری از شهرها و محلهها با نام و کارکرد حرم امامزادگان **پیوندی ناگسستنی** دارد. پیوند شهر مشهد با حرم حضرت امام رضا(ع)، پیوند شهر قم با حرم حضرت معصومه (س)، پیوند شهر ری

با حرم حضرت عبدالعظیم(ع)، پیوند شیراز با حرم حضرت شاهچراغ، پیوند منطقه تجریش تهران با حرم امامزاده صالح (ع)، پیوند شهر آران و بیدگل با حرم حضرت هلال بن علی(ع) بدیهی است.

✓ حرم امامزادگان به عنوان مجموعه -

ای پاکیزه، زیبا، پایدار و پاسخده برای تمامی مراجعین: نگرشی جامع به مجموعه‌های مذهبی می‌تواند از دیدگاه گردشگری مذهبی، مدیریت بحران و پدافند غیرعامل و توسعه شهری پایدار تداوم یابد. حرم امامزادگان می‌تواند نقطه عطفی برای مسافرت گردشگران و علاقمندان از سطح شهری و حتی از شهرهای و مناطق و کشورهای دیگر باشد که تامین نیازمندیهای زائران غیربومی از زیرساختهای حملونقلی گرفته تا اقامتگاه مطلوب زائران را می‌طلبد. از دیدگاه مدیریت بحران، فضاهای مذهبی بویژه فضاهای زیرسطحی آنها به عنوان پناهگاهی برای مردم، اسکان اضطراری و امداد رسانی محسوب میشود. ایمنسازی و اتخاذ برنامه جامع پدافند غیرعامل و تدابیر لازم برای مصون ماندن از تهدیدها و آسیبهای احتمالی نظامی و بلایای طبیعی از ملزومات توسعه آتی این مراکز محسوب میشود. همچنین از دیدگاه توسعه پایدار، توجه به پاکیزگی، زیبایی و پاسخدهی محیطی در مجموعه امامزادگان امری لازم و بدیهی در راستای الگوسازی برای سایر مراکز و مکانهاست.

✓ تهیه برنامه‌های بلندمدت، میان مدت و

کوتاه مدت برای توسعه مراکز و قطبهای

گردشگری مذهبی: فضاهای مذهبی می‌توانند طیف متنوعی از مسائل و نیازهای شهروندان (از قبیل کمک به کنترل هم‌هنگی، فقر، ازدواج، مسکن نیازمندان، تامین کالای مورد نیاز نیازمندان و ...) را برطرف نمایند. برای این منظور با استفاده از مشارکت متخصصان حوزه‌های علوم اسلامی، علوم اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی، معماری و شهرسازی، بهداشتی و درمانی، مدیریت شهری و

تدوین کمیته‌های تخصصی توسعه این مراکز و قطبها، به تدوین برنامه‌های منعطف در بازه‌های زمانی بلند مدت، میان مدت و کوتاه مدت اقدام نمود.

✓ استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی،

خیران و نهادهای عمومی در توسعه مراکز

و فضاهای مذهبی؛ در توسعه فضاهای مذهبی بهتر است که از ظرفیت عظیم مردمی، خیران و نهادهای عمومی در ابعاد گسترش همیاری مالی، هم‌فکری و ایده‌پردازی و نیروی انسانی به ارتقای وضعیت شهرها پرداخت. این امر شامل ساکنان، گردشگران بومی و غیربومی و سایر نیازمندان است.

✓ استفاده از ظرفیت فضای مجازی در

معرفی، تبلیغ، گسترش فعالیتها؛ فضاها و

مراکز مذهبی می‌توانند با بهره‌گیری از ظرفیت فضاهای مجازی به تعمیق و گسترش اهداف و فعالیتهای خود در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و معنوی، جذب حمایت‌های مردمی، تداوم فعالیت‌های مرکز در ایام ویژه مانند محدودیت‌های کنترل هم‌هنگی اقدام نمایند.

منابع و ماخذ

- امینزاده، بهناز. (۱۳۷۹). «حسینیه‌ها و تکایا: بیانی از هویت شهرهای ایرانی». نشریه علمی-پژوهشی هنرهای زیبا. دانشگاه تهران. شماره ۶ صص ۵۵-۶۶

- ابن‌بطوطه (۱۳۷۰). سفرنامه ابن بطوطه. ترجمه محمدعلی موحد. انتشارات آگاه.

- بهزادفر، مصطفی. مولائی، اصغر. (۱۳۹۲). «جایگاه امامزاده‌ها در طراحی شهری ایرانی-اسلامی با تاکید بر تصویر ذهنی شهروندان (نمونه موردی: شهرری)». کنگره بین‌المللی امزادگان، سازمان اوقاف و امور خیریه و دانشگاه اصفهان. اصفهان.

- دانش‌پژوه، منوچهر. (۱۳۸۵). بررسی سفرنامه‌های دوره صفوی. اصفهان. فرهنگستان هنر.

- کمپر، انگلبرت (۱۳۶۳). سفرنامه کمپر. ترجمه کیکاووس

- جهانداری. تهران. انتشارات خوارزمی.
- راپوپورت، امس. (۱۳۸۵). منشاء فرهنگی مجتمع های زیستی. پیوست کتاب تاریخ شهر. ترجمه راضیه رضازاده. تهران. جهاد دانشگاهی علم و صنعت.
- دورانت، ویلیام جیمز. (۱۳۷۰). تاریخ تمدن. ترجمه احمد آرام و ع. پاشایی. انقلاب اسلامی. جلد اول و دوم. چاپ سوم. تهران.
- علیآبادی، بیژن. (۱۳۹۰). «تهران و تکیه‌هایش». قابل دسترسی در پایگاه مجازی انجمن مفاخر معماری ایران.
- قادری، اسماعیل. عزتی، عزتاله. حافظیزاده، شقایق. (۱۳۸۸). «راهکارهای استفاده از مراسم تاسوعا و عاشورا به عنوان پتانسیل توریسم فرهنگی - مذهبی در محدوده بخش مرکزی تهران». مجله فضای جغرافیایی. سال نهم. شماره ۲۸. دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر.
- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۸۱). تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی. تهران. انتشارات سمت. چاپ چهارم.
- بلوکباشی، علی. (۱۳۸۱). «هویت‌سازی اجتماعی از راه باد زدایی گشتاری». نامه انسان‌شناسی. ص ۳۳.
- فرخیار، حسین. (۱۳۶۹). مجموعه تاریخی، مذهبی مشهد اردهال (کاشان). انتشارات هیئت امناء سلطان علی بن محمدباقر (ع). کاشان. چاپ اول.
- جواهری، میکائیل. (۱۳۸۵). «مساجد در اسلام». تهران. مقاله اینترنتی.
- خرمشاهی، بهاءالدین. (۱۳۷۲). دینپژوهی. تهران. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- توانگر، معصومه، خاکسار آستانه، حمیده، رحمانی، فاطمه (۱۳۹۱): مدیریت گردشگری در شهرهای مذهبی زیارتی بررسی تطبیقی مشهد و واتیکان، فصلنامه مطالعات گردشگری، دوره اول، سال اول، شماره دوم، صص ۱-۲۲.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۰): فطرت. تهران. انتشارات صدرا. چاپ دوم.
- مولائی، اصغر. (۱۳۸۸). «طراحی شهری آران و بیدگل».

- دوره کارشناسی ارشد طراحی شهری دانشگاه علم و صنعت ایران. تهران. دانشگاه علم و صنعت ایران.
- مولائی، اصغر. پیربابایی، محمدتقی. (۱۳۹۷). «بازشناسی فضاهای مذهبی به‌عنوان نشانه‌های بنیادین در ساختار شهرهای ایران (نمونه موردی: شهر ری)». نشریه علمی پژوهشی مدیریت شهری. شماره ۵۱. صص ۲۵۸-۲۴۳.
- مولائی، اصغر. پیربابایی، محمدتقی. (۱۳۹۵). «طراحی شهری زمینه‌گرا در مسیر سفر امام رضا(ع) در ایران». فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی. سال چهارم. شماره ۱۶.
- مولائی، اصغر. (۱۳۹۶). «گردشگری مذهبی در مسیر سفر امام رضا(ع) به ایران». دانشگاه امام رضا (ع). فصلنامه علمی پژوهشی خراسان بزرگ. سال هفتم. شماره ۲۷.
- مؤمنی، مصطفی. (۱۳۸۶). بحثی در شهرنشینی و جغرافیای اوقات فراغت و گردشگری در کتاب، توسعه شهرنشینی و صنعت گردشگری در ایران (از مفهوم تا راهکار). سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. چاپ اول. تهران.
- هیل، درک. گرابر، اولگ. (۱۳۶۸). معماری و تزیینات اسلامی. ترجمه مهرداد وحدتی. تهران. انتشارات علمی و فرهنگی.